

ОГРАНИЧЕНИЯТА В ДЕЕСПОСОБНОСТТА В РИМСКОТО ПРАВО

Малина Новкиришка-Стоянова

THE RESTRICTIONS OF THE CAPACITY IN THE ROMAN LAW

Malina Novkirishka-Stoyanova

Abstract: *The article regarded the legal aspects of the limitations of capacity in Roman law- about the persons alieni iuris, minori XXV annis, women, furiosi, prodigy and some other categories of persons. The basic principles and ideas of the Roman Law and roman jurisprudence could be used in the light of modern Bulgarian legislation of capacity.*

Key words: *capacity, personae alieni iuris, minori XXV annis, mulier, furiosi, prodigi, cura, tutela.*

1. Въведение

На 31 юли 2015 г. на сайта на Министерството на правосъдието беше поставен за обществено обсъждане проект на Закон за физическите лица и мерките за закрила¹. Според мотивите към законопроекта той е подготвен в отговор на една дискусия за статуса на лицата и поставянето под запрещение като мярка за ограничаване на правата на личността, което противоречи както на чл. 51, ал. 4 от Конституцията на Република България, така и на ратифицираните от Народното събрание на Република България международни актове, свързани с тази проблематика: Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи и Конвенцията за правата на хората с увреждания.

Представянето на законопроекта за обсъждане беше предхождано от конституционно дело № 10 от 2014 г., образувано по искане на омбудсмана на Република България за обявяване на противоконституционност на чл. 5 ал. 1 и 3 от Закона за Лицата и семейството. С Решение № 12 от 2014 година Конституционният съд отхвърли това искане, като прие, че „Несъвършенствата на цялостната законодателна уредба на режима, на който са подчинени последиците от недееспособността, не се дължат само на двете оспорени разпоредби. Привеждането на законодателството в

съответствие с Конвенцията за правата на хората с увреждания не може да се постигне с неприлагането на въпросните разпоредби... Обявяването на оспорените разпоредби от ЗЛС за противоконституционни не само няма да реши нито един проблем, свързан с правата на недееспособните, но и ще породи съществена празнота в правния режим на тези лица, ще доведе до отмяна на специалните защити, които законодателството предоставя на недееспособните лица в изпълнение на Конституцията и ще обезсмисли института на поставянето под пълно запрещение“². Независимо от отхвърлянето на искането за обявяване на противоконституционност, в мотивите на решението по конституционното дело се подчертава, че „Защитата на правата на хората с психически увреждания е въпрос от компетентността на Народното събрание, което трябва да приеме съответното законодателство за режима на недееспособността“.

В мотивите към законопроекта се приема, че той е отговор именно на тези констатации, като същевременно представя една нова, съвременна и съобразена с международните актове правна уредба на проблемите на правоспособността и дееспособността. Съществен акцент се поставя върху премахването на института на поставянето под запрещение и замяната му с мерки за подпо-

¹ Вж. <https://mjs.bg/15/>

² Вж. Решение № 12 от 2014 г. по конституционно дело № 10 от 2014 г. (Обн., ДВ, бр. 61 от 25 юли 2014 г.) на <http://constcourt.bg/contentframe/contentid/2807>

магане на лицата, които са в затруднение да изразяват правновалидна воля и да се грижат за своите интереси.

С настоящата статия не бих искала да изразявам становище по законопроекта на Министерството на правосъдието. Обществената дискусия, вярвам, ще открий много аргументи „за” и „против” предлаганата реформа. Тя обаче е твърде съществена от гледна точка на дееспособността на пълнолетните лица и поставя един особено важен проблем за еднаквото или диференцирано отношение към лицата със затруднения за изразяване на волеизявление и тези, които въобще не могат да формират правновалидна воля.

В тази връзка бих искала да направя един исторически сравнителноправен преглед на ограниченията на дееспособността и най-вече на мотивите и средствата, чрез които това се реализира в Древния Рим. Ако с нея мога да допринеса за уточнението на *ratio legis* на новия законопроект, то връщането към нормите на римското право, залежали в основата на съвременните европейски правни системи, несъмнено би имало някакъв полезен принос. Но дори само ако поставените въпроси породят основания за размисъл при понататъшното уреждане на съвременните проблеми на личния статус, то мисията на римската юриспруденция във времето е изпълнена. Защото под каквото и ракурс да се разглеждат актуалните теми, свързани с личността, то винаги се има предвид римската максима: ***Nominum causa omne ius constitutum est***³.

2. Пълнолетие и дееспособност по римското право

В Закона на Дванадесетте таблици, приет през 450 г. пр. н.е., се съдържа обобщение на обичайните норми относно ограничаването на дееспособността на лицата *sui iuris*. Обикновеният превод на този термин е „неподвластни лица”, което не съвпада със съвременното понятие за пъл-

нолетни лица. В тази връзка трябва да се направят някои уточнения.

В Древен Рим пълнолетие е настъпвало твърде рано – на 12-годишна възраст за момичетата и на 14-годишна възраст за момчетата. То обаче се е отнасяло предимно за брачната дееспособност, а по изключение – и за случаите, когато съответните лица не са имали *pater familias*, който да упражнява върху тях *patria potestas* и да се грижи за имуществените им интереси. С навършването на определената от обичая възраст са се извършвали определени религиозни ритуали, променяло се е облеклото, възниквали са определени социални и религиозни задължения и лицето е изгубвало статуса си на *impuberus*⁴. В повечето случаи то е оставало подвластно и в своята *familia*, схващана като социална и имуществена общност под ръководството и управлението на *pater familias*. Правната валидност на такива лица се е признавала във връзка с установяването на брачни отношения, приемането на наследство, дарения, легати и фидейкомиси и извършването на т.нар. в съвременното право дребни сделки за задоволяване на лични нужди. Дори когато са притежавали свое имущество – напр. придобито по наследство по майчина линия, то се е включвало във фамилията на *pater familias* и от него е зависело в каква степен ще допусне подвластният да се разпорежда с него.

За тези лица първоначално се е приемала пълна имуществена недееспособност, но постепенно с разширяване на гражданския обмен преторът създава средства за защита на третите лица, когато с тях договарят подвластни като своеобразни представители на своя *pater familias*. Така се обособява една особена категория от иски, наречени *actiones adjectivae qualitatis*⁵, които създават ограничена (при *actio auod iussu*, *actio de peculio*, *actio de in rem verso*) или неограничена (при *actio exercitoria*, *actio institoria*, *actio tributoria*) отговорност на *pater familias* по сделки, сключвани

³ В масовата употреба то често се превежда в смисъл, че правото е установено в полза на мъжете. Действителното му значение обаче е видно от автентичния фрагмент на римския юрист Модестин в Дигестите, според които правото е създадено с оглед статуса на лицата, т.е. за защита на техните права, поради което на първо място се изучава правото за лицата, а едва след това по реда на титулите във Вечния преторски едикт се разглеждат въпросите, свързани с имуществото. Срв. D.1.5.2 (Hermogenianus libro primo iuris epitomarum) *Cum igitur hominum causa omne ius constitutum sit, primo de personarum statu ac post de ceteris, ordinem edicti perpetui secuti et his proximos atque coniunctos applicantes titulos ut res patitur, dicemus*. Вж. в тази връзка статията на **Tafaro, S.** *Diritto romano: un diritto per la persona*, In: INDEX, 34 (2006), p. 99 – 110.

⁴ Относно *pubertas* в смисъл на зрялост, възмъжалост във връзка с *pubes* – юноша вж. **Lamberti, F.** *Su alcune distinzioni riguardo all'eta dell'impubere nelle fonti giuridiche romane*, In: *Scritti di storia per Mario Pani*, Bari, 2011, p. 211 – 236; **Tafaro, S.** *La puberta in Roma. Profili giuridici*, Bari, 1991, p. 256 ss.

⁵ Относно имуществената дееспособност на подвластните вж. **Longo, S.** *Filius familias se obligat? Il problema della capacita patrimoniale dei filii familias*. Milano, 2003.

от неговите подвластни⁶. Тези искиове съдържат транспозиция във формулата си, тъй като отговорник е подвластният, но поради неговата имуществена и процесуална недееспособност кондемнацията е по отношение на *pater familias*. По този начин чрез процесуалната защита косвено се „легализира“ особената дееспособност на подвластните и възможността им да участват самостоятелно в деловия живот. Няма съмнение, че такова участие е било доста активно, особено в случаите, когато са им поверявани предприятия за морски превози или търговска и банкова дейност.

Римските юристи многократно подчертават основанието за това ограничаване на дееспособността на пълнолетните лица. От една страна е грижата за съхраняване на фамилиното имущество, което може да бъде накърнено, поради неопитността или самонадеяни действия на подвластните, но и поради измамливи действия на третите лица. От друга страна обаче, преторската намеса е изцяло в обществен интерес и в защита на третите лица, договарящи с подвластни. Степента на доверие на *pater familias* обуславя неговата отговорност по сделки, сключени от неговите подвластни – било при даване на еднократно разрешение за тях, било с поверяването на определено имущество, обособено като *rescuium* или на търговска дейност, вкл. участие в морски превози и търговия, банкова дейност, търговско посредничество и пр.

Следователно ограничението на дееспособността на пълнолетните подвластни лица в Рим съчетава частния и публичния интерес, като наред с грижата за имуществото на фамилията е и защитата на интересите на обществото като цяло, тъй като преторските искиове се предявяват не само когато съконтрагент е частно лице, но и когато кредитор на подвластния е държавата, муниципия, сакрална или професионална общност и пр.

Ограничението на дееспособността в случая е основано на института на бащината власт (*patria potestas*), възникнала както в резултат на раждане на подвластния в законен римски брак, така и на осиновяване или узаконяване. В някои съвременни законодателства този институт все още съществува, макар и да не е с такова значение, както в Древността и Средновековието. Ограниченията не се схващат като накърняване на правата на личността на подвластните, а по-скоро като мярка на закрила за тяхната неопитност и предпазване както на тях самите, така и на другите членове на обществото от тази неопитност.

Наред с това редица съвременни законодателства приемат една по-висока възраст за пълнолетие – 20, 21 или 25 години, т.е. периодът на непълнолетието е по-разширен, респ. и правата на личността са ограничени до навършването на тази възраст. В Древен Рим има особен аналог на предпазните мерки по отношение на лицата, недостигнали 25-годишна възраст (*minores XXV annis*). Още през VI – V в.⁷ се споменават сурови санкции по отношение на тези, които, договаряйки с такива лица, са ги измамили или са ги въвлекли в неизгодна за тях сделка. Тези действия се считат за злоупотреба с неопитността им, макар че от гледна точка на начина на живот, гражданския обмен, продължителността на живота и пр. в Древността това е една доста висока възраст, до която се простира създадената от правото закрила. Споменатият в някои източници *Lex Plaetoria* (*Lex Laetoria*) въвежда наказателна отговорност за този, който е измамил (предвиждат се всички хипотези на *fraus, dolus, violentia*) лице под 25-годишна възраст и това е довело до неговото ощетяване. Наред с глобата се предвижда и *infamia* за съконтрагента⁸. Преторът доразвива режима с въвеждане на *restitutio in integrum ob aetatem*, която обаче се прилага, ако няма друго средство

⁶ Относно *actiones adjectitiae qualitatis* вж. **Miceli, M.** Sulla struttura formulare delle 'actiones adiecticiae qualitatis', Torino, 2001; **Correa, L. F.** La survivance des actiones adiecticiae qualitatis. In: RIDA, 48 (2001), p. 31 – 40 и цитираната там литература.

⁷ Сведения за тази закрила се съдържат в т.нар. Таблички от Хераклея – вж. **Johnson, A. C., P. R. Coleman-Norton, F. C. Bourne.** Ancient Roman Statutes, Austin, 1961, p. 93 – 97, n. 113. Вж. и Cic., De Deor. nat., 3.30.74; id., De off., 3.4.61. Най-общо по въпроса вж. **De Martino, F.** Nota sulla "lex Julia municipalis". In: Studi U.E. Paoli, Firenze, 1955, p. 225 – 238 и цитираната там литература.

⁸ Относно *Lex Plaetoria* вж. **Di Salvos.** 'Lex laetoria: Minore eta e crisi sociale tra il III e il II a. C.', Napoli, 1979; **Musumeci, F. L.** 'interpretazione dell'editto sui minori di 25 anni secondo Ofilio e Labeone, In: Nozione formazione e interpretazione del diritto dall'eta romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate al Professor Filippo Gallo, v. II, Napoli, 1997, p.39 – 58; ID. Editto sui minori di 25 anni e 'ius controversum' nell'eta dei Severi, in Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamanca, v. VI, Napoli, 2001, p. 33 – 72.

за защита, а също и дори ако няма измама, но поради неопитност на лицето под 25 години сделката го ощетява или е неефективна за него.

В романистиката е дискутирано многократно доколко наличието на такива строги санкции не уврежда интересите на тези лица, като предполага въздържане от договаряне с тях, щом сделката във всеки момент може да се обяви за нищожна. Сведенията от източниците обаче не дават информация за негативно отношение към такива сделки, макар и по тях да се проявява засилен контрол и бдителност от страна на публичната власт.

Лицата под 25 години, които са *sui iuris* първоначално могат да имат инцидентен *curator* – в т.нар. *redditis causis*, т.е. само за определена сделка (най-често с недвижимости, със значителен материален интерес или при поемане или обезпечаване на чужд дълг) се назначава пълновластно лице, което да даде предварително своя *consensus* или да одобри последващо сделката и с това тя да влезе в сила. С това неговите правомощия се изчерпват. При липсата на такова съгласие и при наличие на измама (*fraus*) преторът постановява пълно възстановяване на даденото по сделката (*restitutio in integrum*), което се приема и като своеобразно обявяване на нищожност⁹. Реституиране може да бъде постановено дори когато има съгласие на *curator*, но сделката е атакувана като извършена с измама или поради недостатъчно познания на страната, която има статус на ненавършило 25 години лице.

В Дигестите са запазени сведения за предпоставките, при които може да се поиска реституция¹⁰. Става въпрос за преторско производство, което по съвременните критерии може да се преценява като административна процедура или доброволна юрисдикция¹¹. То съществува като гаранция, че интересите на *minores XXV annis* ще бъдат запазени при всички случаи, но и че те самите няма да злоупотребят, изтъквайки своята мнима

неопитност като основание за увреждане на добросъвестните им съконтрахенти.

Император Марк Аврелий¹² създава възможност за назначаване на постоянен *curator*, с което лицата под 25 години получават една пообхватна защита на имуществените си интереси. Един от неясните въпроси в тази връзка е дали това е опция, или може да се назначи *curator*, въпреки волята на ненавършило 25 години лице. Според Юстиниановия кодекс¹³ това е допустимо по искане на насрещната страна в започнал процес, на длъжник, на кредитор или на *tutor* на такова лице. Основанията за това са същите, както и при *fugor* или разточителство, когато преторът назначава *curator* на съответните лица по сезиране от заинтересованите. В случая е очевидно съчетаването на частния и публичния интерес, както и необходимостта от намеса на публичната власт, която ограничава дееспособността при спазване на определена процедура и при наличие на определени предпоставки.

Нормите относно номинирането, гаранциите, отговорността, ограничаването на правомощията на *curator* и прекратяването на този вид *cura* са същите, както и при *tutela*. Не е необходимо специално волеизявление или правен акт за прекратяването, което настъпва с достигането на 25 години (*aetas perfecta*). В отделни случаи с императорска конституция е могло да се допусне предсрочно прекратяване на този вид *cura* и с навършването на 20-годишна възраст (*vaenia aetatis*)¹⁴, съответно свободното разпореждане с имуществото, но отчуждаването или ипотекването на недвижимости остават под контрол и изискват изрично разрешение от императорската канцелария.

По принцип с този режим се цели подпомагането на лицата под 25 години да управляват имуществото си, като се признава тяхната инициатива по отношение на правните актове, но под контрола и одобрението на по-опитно в обмяна лице.

⁹ Вж. D. 4.4. Относно *restitutio in integrum* вж. **Musumeci, F.** «*Uti quaeque res erit, animadvertam*». *Protezione edittale dei minori e mezzi pretorii adottati per la sua attuazione*. In: *Studi per Giovanni Nicosia*, v. V, 2007, p. 443 – 500; **Cruz e Tucci, J. R.** *Breves anotacoes sobre a “restitutio in integrum” e o processo acusatorio romano*. In: *LABEO* 31 (1985), p. 52 – 57; **Cervenca, G.** *Studi sulla cura minorum: Cura minorum e restitutio in integrum*. In: *BIDR*, 75(1972), p. 235 – 317.

¹⁰ Вж. IJ.1.23.2.; D. 26.6.2.4.

¹¹ Вж. изброяването на доброволните юрисдикции у **Fernandes De Bujan, A.**, *Jurisdicción voluntaria en el Derecho romano*, Madrid, 1986.

¹² Вж. D.4.4.1.3;

¹³ CJ.5.31.7.

¹⁴ **Bellodi Ansaloni, A.** *Emersione storica e sviluppo della *venia aetatis**. In: *Labeo* 46 (2000), p. 40 – 71.

В някои случаи в източниците се споменава за *auctoritas*, възприемана като предварително съгласие или ратификация на сделката от страна на *curator*.

3. Дееспособност на жените по римското право

Въпреки някои крайни схващания, които тълкуват римскоправния принцип за освобождаване на жените от отговорност поради непознаване на правото (*per imbecilitas sexus*)¹⁵, като цяло жените се признават за правни субекти с ограничена отговорност поради необходимостта от особена грижа за тях и тяхното имущество. Създаването на настойничество замества грижата на *pater familias* или на съпруга при брак с *manus* както за личността, така и за т.нар. *quasi proprium patrimonium* на жената. Римското право не отрича възможността жените да притежават *bona*, респ. и да се разпореждат с *res*. При наследяването правата на синовете и дъщерите във фамилията са равни, а ако съпругата е в брак с *manus*, тя се включва в групата на наследяващите на първо място *heredes sui*, т.е. има равни права с децата¹⁶. Дори архаичното право, което е значително по-

консервативно, запазва някои права на жените по отношение на зестрата и най-вече на зестралните имоти, които дори при брак с *manus* не могат да се отчуждават без съгласието на жената¹⁷.

Особен вид протекция е установена върху жените, които не са подвластни. За тях се създава особен вид настойничество – *tutela mulierum*, макар че по своята същност то по-скоро се доближава до попечителството, тъй като настойникът (*tutor*) съдейства на жената при осъществяване на правните сделки, като дава предварително или последващо съгласие за тях – *auctoritas tutoris*¹⁸. По отношение на *tutor* съществуват строги изисквания и засилена отговорност¹⁹. Създаването на режима, който датира още от архаичния период, е свързан и с предпазване на обществото по същите съображения, както и при контрола върху действията на ненавършилите 25 години лица. Настойникът има задължение за цялостна грижа за имуществото на жената, като при злоупотреба носи пенална отговорност и осъждане за *infamia*. В Рим е създадена и специална юрисдикция за разглеждане на спорове относно управлението имущество под *tutela-praetor tutelaris*, а в епохата на Империята – *iudex tutelaris*²⁰.

¹⁵ В случая не бива да се разбира унижително отношение спрямо жените и подценяването им в интелектуално отношение. Под *imbecilitas* римляните разбират житейска неопитност и ограничени познания, предизвикани не поради недостатъци на пола и психиката на жените, а поради ангажираност с домашна дейност, възпитание на децата и по-малко участие на търговските отношения, ограничения за участие съответно в правораздаването, управлението и в политическия живот. По въпроса съществува значителна литература – вж. напр. относно правното положение на жените **Del Castillo, A.** *Apuntes sobre la situaci3n de la mujer en la Roma Imperial*. In: *Latomus*, 28 (1979), p. 173 – 187; **Castresana, A.** *Algunas observaciones sobre la condici3n femenina en ... Seminarios complutenses de derecho romano*, 3 (1991), p. 53 – 60; **Garsia Garrido, M. J.** *El patrimonio de la mujer casada en el Derecho civil. v. I. La tradici3n romanista*, Barcelona, 1982; **Monaco, L.** *Hereditas e mulieres: riflessioni in tema di capacita successoria della donna in Roma antica*. Napoli, 2000; **Dixon, S.** *Reading Roman women: sources, genres and real life*. London, 2001; **Biscardi, A.** *Spouse, madri, nubile, vedove: echi patristici nella legislazione tardo-imperiale*. In: *AARC* 8 (1990), p. 325 – 334.

¹⁶ За наследяването на жените вж. **Impallomeni, G.** *Successioni (Diritto romano)*, In: *NDI* v. 18, Torino, 1971, p. 704 – 727; **Lambertini, R.** *Legge delle XII tavole e cosiddetta 'successio ordinum'*, In: *Studi per Giovanni Nicosia*, v. IV. Milano, 2007, p. 295 – 303; **Castro Saenz, A.** *Contribuci3n al estudio de la sucesi3n legittima en el sistema sucesorio romano: fundamentos sociales y jurndicos*. In: *BIDR* 37–38 (1995 – 1996), p. 760 – 778.

¹⁷ Най-общо за зестралния режим вж. **Perez Alvarez, M. P.** *Observaciones sobre el "privilegium exigendi" a favor de la mujer para la restituci3n de la dote*. In: *SDHI*, 69(2003), p. 611–622; **Magagna, M.** *I patti dotali nel pensiero dei giuristi classici. Per l'autonomia privata nei rapporti patrimoniali tra i coniugi*. Milano, 2002, Относно *fundus dotalis* вж. *D.23.6.; CJ.3.25.*

¹⁸ **Zannini, P.** *Studi sulla tutela mulierum: Profili funzionali*. Torino, 1976; ID. *Studi sulla tutela mulierum: Profili strutturali e vicende storiche dell'istituto*. Milano, 1979; **Tellegen-Couperus, O. E.** *Tutela mulierum, une institution rationnelle*. In: *RHD*, 83 (2006), p. 423 – 435; **Gomez-Iglesias, A.** *Regimen procesal de la caucion tutelar*. In: *SDHI* 58 (1992), p. 43 – 84.

¹⁹ Относно отговорността на *tutor* по *actio suspecti tutoris* **Varela Mateo, E.** *La "actio tutelae" y la infamia*. In: *Estudios Iglesias*, v. I. Madrid, 1988, p. 515 – 524; **Sciortino, S.** *Lege agere pro tutela*. In: *IURIS ANTIQUI HISTORIA*, 1 (2009), p. 159 – 193.

²⁰ **Zoz, M. G.** *Sulla data di istituzione dei "iuridici" e del pretore tutelare*. In: *IURA*, 38 (1987), p. 175 – 178.

Независимо обаче от тези ограничения жените още по времето на Републиката могат да притежават имущество, с което да се разпореждат с относително голяма свобода, да сключват правни сделки по занятие, да управляват търговски предприятия. В правните източници, но и в художествената литература (напр. още в комедиите на Плавт и Теренций от III – II в. пр.н.е.) се съдържат сведения за активно участие на жени, дори на освобожденки и робини, в търговски сделки и банкови операции, управление на значително имущество, дори финансиране на политически кампании и религиозни церемонии, обществено строителство и пр.²¹

Октавиан Август привежда в съответствие съществуващото положение, като предоставя специална привилегия – *ius liberorum*, състояща се в освобождаване на жената от настойничество при наличие на определени предпоставки. Тя се отнася до жени, които би следвало да имат *tutor*, но имат повече от 3 деца, ако са със статус на свободнородени или повече от 4 деца, ако са със статус на освобожденки. Мотивът за това законодателно решение е свързан с концепцията, че майката, дала живот на повече деца, е особено загрижена за имущественото положение на своето семейство и умее да се справя с управлението му дори и без съпруг или настойник. Някои автори акцентират и на общата хуманизация на Августовото фамилно законодателство, но по-скоро действителният мотив е с оглед на вече установената практика на самостоятелно участие на жените в гражданския оборот, както и редица случаи на злоупотреби от страна на настойниците²².

Специфична протекция в римското право се създава по отношение на бременните жени. Тя

обаче се счита като производна от грижата за заченатото, но все още неродено дете – *nasciturus*. Ако обаче се изследват по-детайлно правата и задълженията на *curator ventris*, става очевидно, че закрилата се отнася както за детето, така и за майката, която в определени случаи също е изложена на опасности било от ежедневен характер, било поради амбиции и интереси на евентуалните други наследници на починалия ѝ съпруг, които не биха искали нито детето да се роди, нито тя да участва в наследяването²³.

Съществуват и специални норми за закрила на бременните, независимо дали имат *curator* или не. Независимо от статуса им те не могат да бъдат подлагани на разпити и мъчения, нито да им бъдат налагани или изпълнявани смъртни наказания. Ако все пак наказанието е наложено, то се заменя със заточение и изгубване на гражданството или поставяне под дисциплинарната власт на *pater familias*. По-особен е случаят при бременната жена, обвинена в прелюбодеяние. За нея трябва да се положат специални грижи и надзор, за да не предприеме аборт или да увреди новороденото²⁴.

Интересни са мотивите за тази особена закрила на плода в майчината утроба. Според римските юристи детето не е само ценност за неговите родители. То е част от римския народ, римски гражданин и по тази причина е от значение за *res publica*. Така и в Дигестите, и в Юстиниановия кодекс се споменава за необходимостта от увеличаване на римския народ (*civitas augescens, civitas amplianda*). По тази причина трябва да се създадат най-благоприятните условия за развитие на заченатите деца до момента на раждането им – *favorabilior causa partus* и те не бива да се ползват с по-малко права от вече родените. Ос-

²¹ Вж. **Berrino, N. F.** *Mulier potens: realta femminili nel mondo antico*. Lecce, 2006; **Lazaro Guillamon, C.** *Mujer, comercio y empresa en algunas fuentes jurídicas, literarias y epigráficas*. In: *RIDA*, 50 (2003), p. 155 – 193, Относно дееспособността на жените в периода IV – VI в. вж. **Pennacchio, C.** *Normazione imperiale e patrimoni femminili*. In: *LEGAL ROOTS*, 3 (2014), p. 135 – 186.

²² **Zablocka, M.** *Il “ius trium liberorum” nel diritto romano*. In: *BIDR*, 91 (1988), p. 361 – 390; **Del Castillo, A.** *La emancipación de la mujer romana en el siglo I d.C.* Granada, 1976.

²³ Вж. **Cantarella, E.** *La vita delle donne*, in: *Storia di Roma. Caratteri e morfologie*. Torino, 1989, p. 596 ss. **Baccari, M. P.** *Il curator ventris tra storia ed attualità*. In: *Annali Lumsa*, Torino, 2001, p. 57 ss. В по-различен аспект е изследването на **Impallomeni, G.** *In tema di vitalità e forma umana come requisiti essenziali alla personalità*. In: *IURA* 22 (1971), p. 99 – 120, който разглежда случаите, в които има раждане на живо и жизнеспособно дете, което да се възползва от статуса, придобит от него още преди раждането му, респ. невъзможността за прилагане на тези норми при раждането на уродливи деца или мъртвородени.

²⁴ D.37.9.8 (Paulus L.1 de adult.) *Si ventris nomine mulier missa sit in possessionem, divus hadrianus calpurnio flacco differendam accusationem adulterii rescripsit, ne quod praeiudicium fieret nato.*

новната грижа за това се възлага на римските магистрати (*magistrati populi Romani*)²⁵.

4. Ограничаване на дееспособността на *furiosus* и *prodigus*

Със същата аргументация в Древния Рим се установява и ограничаването на дееспособността на неподвластни лица, които страдат от слабоумие или психическа болест. На тях, макар и с някои различия, са приравнени т.нар. разточителни (*prodigi*), които обаче трябва да бъдат обявени за такива. Този режим би представлявал по-определен интерес във връзка със съвременното право, особено по повод на предлаганата отмяна на установеното в действащия Закон за лицата и семейството пълно и ограничено запрещение. Наистина използваният в българското законодателство термин „запрещение“ създава негативна нагласа и акцентирание на забранителния, респ. ограничителния ефект по отношение на дееспособността на лицата²⁶. Но при промяната на правната уредба не бива да се оценява само терминологичната страна на въпроса, а да се потърси баланс на основанията за ограничаване или пълна либерализация на статуса на лица, които имат определени затруднения в личностен и социален аспект.

В тази връзка може да се направи един сравнителен преглед на отношението към лицата, страдащи от психически болести в Древността и отражението на това върху техния статус. До нас са достигнали много сведения за отношението към такива лица, съответно за диагностицирането, лечението на душевните болести и мерките, предприемани от публичната власт, респ. правната им уредба. Още в Библията са описани много случаи на различни заболявания на психиката, като едни от най-значимите са на вавилонския цар Навуходоносор и на иудейския цар Саул²⁷. В Египет преди 4000 години душевноболните се леку-

ват в храмовете от специални жреци, като се предполага, че те не са се занимавали с други болни. Във Ведите в Древна Индия към XV в. пр.н.е. се споменават специални ритуали за прогонване на злите духове и за тълкуване на виденията на лица, които са различни от другите по своите възприятия и общуване с боговете. В гръцката митология и гръцкия епос са описани много случаи на душевни заболявания – от мнимата лудост на Одисей, който не иска да участва в Троянската война до пристъпите на ярост на Аякс, меланхоличните състояния на Орест и кентавърта Белерофонт, епилептичната психоза на Херкулес и много други. Гърците възприемат тези заболявания като резултат от гнева на боговете, съответно белязането на хората от тях поради прегрешения, а излекуването им – като омилостивяване на боговете.

Обикновено лудостта се е възприемала като резултат от обладание от зли духове, съответно лечението се състои в заклинания, молитви, жертвоприношения и пр. има сведения и за страдащи от слабоумие по рождение, но не се е обръщало внимание на наследственост или вродено състояние, а се е търсела причина във външните зли сили, вселили се в новороденото. Запазени са сведения и за симулиране на лудост, както и различни форми на проява на психически заболявания – психози, меланхолии, мании, депресии и пр. Но според всички древни източници владетелите, обхванати от безумие, не се третират по еднакъв начин като обикновените люде, които в много случаи се лекуват, а само в най-тежките и агресивни форми на лудост се отлъчват от обществото, за да не навредят на другите. В тази връзка можем да открием една доста силна толерантност към тези лица, а в митовете за Орфей и Аполон, както и в книгите на древните лекари се съдържат предписания за успокояващи лекарства, създаване на условия за психично равновесие, терапия с музика и пр.

²⁵ Така в титул 5 на книга 26, посветена на настойничеството и попечителството (*De tutoribus et curatoribus datis ab his qui ius dandi habent, et qui et in quibus causis specialiter dari possunt*), изрично се приема, че става въпрос не за tutela, а за cura на плода в майчината утроба: D.26.5.20. pr. (*Modestinus L.7 diff.*) *Ventri tutor a magistratibus populi romani dari non potest, curator potest: nam de curatore constituendo edicto comprehensum est. 1. Curatorem habenti quo minus alius curator detur, regula iuris non est impedimento.*

²⁶ В тълковните и юридическите речници запрещението се определя като отнемане или ограничаване на гражданската дееспособност на физическо лице. Етимологически лексемата се прима, че е от руския глагол „запретить“, който означава забрана, но също и заповед, предписание, разпореждане, а запрещението се явява както самото действие по налагане на забраната, така и резултатът от нея.

²⁷ Вж. по-подробно едно от новите изследвания **Quétel, Cl.** *Histoire de la folie : De l'Antiquité à nos jours.* Paris, 2012. Срв. и **Каннабих, Ю. В.** *История психиатрии.* Ленинград, 1928, в която се съдържа обширно изложение за душевните болести и тяхното третиране в Античността и Средновековието.

Много малко са сведенията обаче за дееспособността на тези лица и едва в римското право може да се говори за обособяване на особен статус, респ. за ограничена дееспособност на лицата със слабоумие или психични болести. В тази връзка обаче следва да се има предвид, че много от древните представи за лудост, душевна болест, психическо отклонения или затруднения не са адекватни на съвременните понятия. В латинския език съществуват няколко лексеми, свързани с тези болести и състояния. Така *stultitia* означава глупост, скудоумие, но и недоразумение, объркване и не се третира като болестно състояние, а като психически недостатък. В този смисъл и *stultiloquentia* се наричат глупостите в най-общ план, които могат да се изговорят от всяко лице, не само от тези, които проявяват постоянна *stultitia*. *Stupiditas* в някои случаи се използва за определяне на временни състояния на загуба на разум, но които не водят до промени в статуса на лицата, но по-често се възприема като проява на глупост, неразумни действия, ниска интелигентност, разсъдливост и пр.

По-сериозни отклонения в психиката според римляните са налице при *dementia*, която се свързва с пълно отсъствие на способност за разбиране, разум, ум или трезва преценка. В съвременната медицина тя се счита за неврологично заболяване, свързано с влошаване на умствените способности, нарушена концентрация, постепенно отпадане на когнитивните функции и др. и обикновено се нарича “болест на старостта”. В Рим обаче самата лексема означава пълно отсъствие на ум (*mens*), безумие и може да засегне лица на всякаква възраст, както и да е вродена или придобита.

За промяна в статуса, респ. за ограничаване на дееспособността в римското право се говори при наличието на *furo*. Ако се направи анализ на употребата на латинския термин „*furo*“ свързаните с него „*furiosus*”, респ. „*cura furiosi*”, също могат да се открият много различия.

Обикновено „*furo*” се превежда като лудост, но още в Закона на Дванадесетте таблици е направено разграничение, че *furiosus* е лице, страдащо от душевна болест, което обаче има е

лишено абсолютно от разсъдък. В романистиката се правят обобщения, че *furiosus* е луд, лице, страдащо от душевна болест, с моменти на афект или ярост, неконтролирано или опасно поведение. Така римските юристи акцентират на външните прояви на психическото заболяване, на цялостната оценка на поведението, което е в отсъствие на *mens* и което доказва невъзможността лицето да оценява правилно действителността. Но основният спор е дали това е постоянно, или временно състояние, като и в двата случая трябва да се прави разграничение от инцидентното афектно състояние²⁸.

В архаичния период душевната болест е свързана с религиозните представи за наказание от боговете²⁹. Едва към края на Републиката, с разпространението на елинистичната култура и философия и по-специално на стоицизма, както и с развитието на медицинските познания, тя започва да се възприема като свързана с човека в лайчески аспект. От особено значение е определянето на понятието за съзнание – *mens*, което римските юристи свързват предимно с изразяването на воля, но и с разбирането на факти, явления и правни действия. Така *furiosus* се определя като *mentecaptus*, *demens*, *non suae mentis* или *non compos mentis*. *Mens* се възприема като синоним на гръцкото „*nous*” – онази част от душевността, която е свързана с разбирането, мисленето и със способността да се вземат решения – в някои случаи и като синоним на *ratio*. В един фрагмент на Улпиан от *Tituli ex corpore Ulpiani*, 20.13 във връзка с неспособността да състави завещание се твърди, че е “*furiosus... mentem non habet*”. От тази гледна точка в източниците *furiosus* често се приравнява на *infans*, на отсъстващия и на спящия³⁰.

Не може да се твърди, че римляните не правят разлика между душевните болести, но в правото сякаш се определя една хомогенна категория за лицата, страдащи от тях, независимо че има различни *furiosi*, с трайно състояние на лудост или с пристъпи и т.нар. „светли интервали”, с дегенеративни или агресивни състояния или кротко слабоумие³¹. Приема се, че някакво разграничение се прави едва в класическия период,

²⁸ Срв. **Lanza, C.** Ricerche su “*furiosus*” in diritto romano. Roma, 1990; **Nardi, E.** Squilibrio e deficienza mentale in diritto Romano. In: *BIDR*, 86 – 87 (1984), p. 38 ss.

²⁹ В тази връзка има известна приемственост в особеното отношение на Църквата спрямо еретиците, третираните като обхванати от лудост – вж. напр. **Zuccotti, F.** *Furo* haereticorum. Studi sul trattamento giuridico della follia e sulla persecuzione della eterodossia religiosa nella legislazione del tardo impero romano. Milano, 1992.

³⁰ Вж. обобщенията у **Fayer, C.** *La familia romana*. v. I, Roma, 1994, p. 560 – 561. Срв. и D.50.16.246. pr.

³¹ Повечето автори се позовават на съчинението на **Audibert, A.** *La folie et la prodigalité en droit romain*. Paris, 1892.

а може би и по-късно, и приравняването на furiosus на dementis е свързано с интерполации в класическите текстове³². Според някои автори – т.нар. „Теория за светлите интервали“ едва следкласическите юристи правят такова разграничение, респ. в правен аспект аргументират основания се приравняване на двете състояния с оглед ограничаването на дееспособността³³. В източниците furor често се свързва с агресивно поведение, опасно както за самото лице, така и за околните и обществото³⁴, както и с „божествено белязване” – и в двата случая с непостоянен характер, за разлика от dementia, която е постоянно и необратимо състояние на mentecaptus. Цицерон обаче в речите си често употребява furor по-скоро в смисъл на противно на добрите нрави, здравия разум и дори вредоносно поведение, а не като определяне на психическо заболяване³⁵.

В източниците се съдържат някои текстове, които дават основание за обобщаване на режима още по времето на Принципатата. Така в рескрипт на Марк Аврелий и Комод се споменава формулата:

D.1.18.14 (Macer. L. 2 de iudic. publ.) Si tibi liquido compertum est Aelium Priscum in eo furore esse, ut continua mentis alienatione omni intellectu careat.

Ако за теб несъмнено е сигурно, че Елий Приск е обхванат от такава лудост, че не може да има никаква способност да разбира (действията си) поради продължително отсъствие на разум.

В D.10.27.7.1. се очертават две групи лица, на които се назначава curator: furiosus и demens. Цицерон определя furor като „mentis ad omnia sae-

citatem”³⁶ и го счита за идентичен с dementia и различен от слабоумието (stultitia). Помпоний приема, че furiosus не може да изразява съгласие, защото не може нищо да разбира³⁷. Според Улпиан, ако съпруг е засегнат от лудост по време на брака, то той не може да се разведе, защото нищо не разбира (quia sensum non habet)³⁸. Следователно класическите юристи възприемат furor не само като mentis alienatione, но и като отсъствие на всякакви възприятия за действителността, интелектуална неспособност. В този смисъл е и уредбата в Юстиниановата кодификация, като furiosus и demens се разглеждат като две форми на mente capti.

Според Закона на Дванадесетте таблици когато едно лице е обхванато от furor, т.е. признато е за furiosus, на него му се назначава curator, който е или най-близкият родственик от agnates, а субсидиарно най-близкият член на рода (от gentiles). Един от спорните въпроси е дали в архаичната епоха обаче става дума за агресивна лудост, или за по-леки прояви на психично заболяване.

Преторската намеса е алтернативна на установа на силата на Закона на Дванадесетте таблици cura dativa и се нарича cura honoraria³⁹. Трудно може да се определи моментът, в който възниква тази намеса. Това е възможно едва с възникването на претурата и вероятно след III – II в. пр.н.е., откогато датират производствата, с които преторът като магистрат охранява интересите на частните лица от позициите на защита на обществото, т.е. доминира общественият интерес. В един текст от Улпиан изрично се споменава за назначаване на tutor или curator на furiosus или furiosa, както и на неми и глухи от претора или

³² Solazzi, S. Furor vel dementia, in Scritti. v.II, Napoli, 1957, p. 623 ss., който счита, че в текстовете в Дигестите има много интерполации, а и смесване на различните категории лица, засегнати от душевна болест, в зависимост от конкретния обсъждан казус.

³³ Вж. например CJ.5.4.25, както и обобщение на императорските конституции у Lenel, O. Intervalla insaniae. In: BIDR 33 (1924), p. 227 ss.

³⁴ Основно се имат предвид разсъжденията на Цицерон – Cic., Tuscul. Disput., 5.3, макар че цитираните аргументи не са с правен характер.

³⁵ Вж. по-подробно Israelovich, I. Physicians as Figures of Authority in the Roman Courts and the Attitude Towards Mental Diseases in the Roman Courts During the High Empire. In: Historia, 63.4.(2014), p. 445 – 462.

³⁶ Вж. бел. по-горе.

³⁷ D.33.5.8.2 (Pomp. L. 6 ad sab.) ...non videor consentire, qui sentire non possim.

³⁸ D. 24.3.22.7 (Ulp. L.33 ad ed.) ...eam personam, quae furore detenta est, quia sensum non habet, nuntium mittere non posse

³⁹ Разграничаването на двата вида cura е ясно в Tituli ex corpore Ulpiani, 12.1: Curatores aut legitimi sunt, id est qui ex lege Duodecim Tabularum dantur, aut honorarii, id est qui a praetore constituuntur.

провинциалния управител⁴⁰. Предполага се, че тя възниква в унисон с общата тенденция преторското право да реформира цивилното право, особено ясно изразена в края на Републиката.

Основната разлика между двата вида cura е в начина на създаването ѝ. Така Хораций споменава, че *curator* се назначава от претора (*curator a praetore datus*)⁴¹. За разлика от *cura legitima*, която се „дава“ т.е. възниква спонтанно при установяването на прояви на психически отклонения у лицето, *cura honoraria* се назначава, т.е. изисква акт на претора, с който да се определи съответният *curator*. Предполага се, че не във всички случаи неговите правомощия са еднакви, т.е. няма типизиран институт, а се прави индивидуална преценка за нуждата от закрила на съответното лице с душевно заболяване. Наред с това преторът преценява и кое е най-подходящото лице за назначаване като *curator*, като с оглед на т.нар. почетна длъжност, т.е. поради гласуваното му доверие и преценката на магистрата той не следва да представи гаранции⁴².

В Дигестите се споменава една особена хипотеза, в която *pater familias* в завещанието си назначава *curator* на *furiosus puberis* – след смъртта му преторът трябва да назначи именно това лице, тъй като трябва да спази волята на завещателя⁴³.

И в тези случаи не е особено ясно дали назначаването на *curator* по преторското право е във всички случаи на лица с душевни болести, определяни като *mente capti* или *fatui*⁴⁴. В текстовете невинаги става въпрос за трайни и тежки състояния на психическо разстройство, а на заболя-

вания с моменти на нормални възприятия и разумни действия, наричани „светли интервали“ (*intervalla lucida*). По време на тези периоди действията на *furiosus* имат правна валидност⁴⁵, но в пристъпите на безумие те са нищожни *ipso iure*⁴⁶.

Има и още едно съществено различие между двата вида *cura furiosi* и то е в защитавания интерес. Като *curator* по Закона на Дванадесетте таблици най-близкият агнат или гентил е натоварен да управлява и защитава имуществото на фамилията срещу лице от същата фамилия, което не може да се грижи адекватно за него – *furiosus*. Архаичното римско право не проявява особено състрадание към по-слабите и неспособни лица и отдава по-голямо значение на имуществото, като издига интересите на голямото патриархално семейство (*familia*) и рода (*gens*) над всичко. В тази връзка *furiosus* е приравнен на *prodigus* – лице, което се счита за лишено от здрав разум, ако безцелно разпилява полученото при наследяване по закон, съответно това имущество трябва да се запази за фамилията.

Спорно е доколко като предпоставка за назначаването на *curator* е лицето да няма свои преки наследници. Смисълът на законовата уредба е да се съхрани *bona paterna avitaeque*⁴⁷, т.е. фамилното имущество, което гарантира и икономическата стабилност на *gens*. Архаичната норма е свързана с режима на неразделност на фамилната собственост (*ergo non cito*) и голямата обвързаност на личността с родовата общност. По тази причина назначаването на *curator* не се изисква, ако имуществото на лицето е получено по завещание, от дарения или печалби от собствена дейност⁴⁸.

⁴⁰ D. 26.5.8.3 (Ulp. L. 8 de omn. trib.) Furioso et furiosae et muto et surdo tutor vel curator a praetore vel praeside dari poterit. Вж. и коментара относно *cura honoraria* или *dativa* у Fayer. *La familia romana*, cit., p.566 ss.; Bonfante, op. cit., p. 650 ss.

⁴¹ Вж. Horatius Epist., 1.1.101 ss.

⁴² ...et curatores, ad quos non e lege curatio pertinet, sed qui vel a consule vel a praetore vel a praeside provinciae dantur, plerumque non coguntur satisfacere, scilicet quia satis honesti electi sunt.

⁴³ Става въпрос за един рескрипт на Марк Аврелий, включен в Дигестите: D.27.10.16 pr. (Tryph. L. 13 disp) Si furioso puberi quamquam maiori annorum viginti quinque curatorem pater testamento dederit, um praetor dare debet secutus patris voluntatem: manet enim ea datio curatoris apud praetorem, ut rescripto divi Marci continetur. Някои автори определят тази хипотеза като *cura testamentaria*, макар че изрично се приема, че не самият *pater familias* назначава *curator*, а неговият избор трябва да бъде потвърден от претора: D.26.3.1.3 (Mod. L.6 excusat.) Praeterea sciendum est curatorem testamento ne a patre quidem recte dari; sed sidatur, solet confirmari a potestate.

⁴⁴ Вж. D.1.3.2.; IJ. 23.4.

⁴⁵ Вж. IGai 4.106

⁴⁶ Вж. PSent.3.4 – 5; IJ.2.12.1.; D.5.2.2; IJ.2.13.1.; CJ4.38.2; CJ.5.70.

⁴⁷ Вж. PSent.3.4.7.

⁴⁸ Вж. Fragm.Ulp. 1.12.3 .

Приема се, че наследодателят със завещанието изразява воля именно *furiosus* да стане наследник и да се разпорежда с това имущество, като си дава сметка за неговото състояние и тази воля не може да се пренебрегва. Отделен въпрос е, че по времето на създаване на Закона на Дванадесетте таблици съставянето на завещания е изключителен правен акт, извършван пред комициите и в присъствието на понтифиците, т.е. следва се една соленелна и сложна процедура, която изключва случайна преценка от страна на наследодателя.

Някои автори считат, че ако *furiosus* няма агнати, не би следвало да се назначава *curator*, тъй като няма заинтересовани лица, в чиято полза да се съхранява имуществото. Освен това *cura furiosorum* не се назначава на освободенците, които нямат своя фамилия, нито агнати и свое имущество, придобито от предците.

Cura furiosorum от архаичния период, определяна като *cura legitima*, възниква спонтанно, без определени формалности, стига лицето да има свои агнати или гентили и имущество, придобито по наследство по бащина линия. Законът на Дванадесетте таблици съдържа първични сведения за нея и дава най-обща представа за института, макар и да са отразени твърде архаични и специфични обстоятелства:

Tab. 5,7a: Si furiosus escit, adgnatum gentiliumque in eo pecuniaque eius potesta esto.

Ако някой стане *furiosus*⁴⁹, агнатите и гентилите придобиват власт над него и неговото имущество.

Реконструиран е и един друг текст от закона, в който се разглежда като общ режим *cura furiosorum* и *cura prodigum* и от който се правят основните изводи за протекцията на имуществото, а не толкова на лицата според архаичното право:

Tab. 5,7d: Lex XII Tabularum furiosum itemque prodigum, cui bonis interdictum est, in curationem iubet esse adgnatorum

Законът на Дванадесетте таблици повелява на *furiosus*, като и на разточителния⁵⁰, чието имущество е под забрана, да бъдат под настойничеството на агнатите.

Законът споменава създаването на особена власт – *potestas*, упражнявана от агнатите, т.е. от лицата, които по мъжка линия произхождат от общ *pater familias*. Въпреки архаичния език и някои неточности при реконструирането на автентичния текст, става напълно ясно, че всякакви сделки, свързани с управлението на имуществото се осъществяват от агнатите. Не е ясно обаче кой и как прави преценката за лудостта или за разточителността на поставеното *sub cura*⁵¹ лице. Известни съмнения се поставят и относно това защо се преминава към *cura* от агнатите, а не се назначава *tutor* и защо не се споменава *pater familias*⁵². Обясненията обикновено се свързват с малкото сведения за тези отношения в архаичния период, евентуалните грешки при реконструкцията на текстовете, както и с особената хипотеза, при която самият *pater familias* е засегнат от *furor*.

По-разгърнати са сведенията за установяването на *cura* у Гай. В своите Институции той отграничава *cura furiosorum* от *cura prodigum*:

IGai. 2.64. Ex diverso adgnatus furiosorum curator rem furiosorum alienare potest ex lege XII tabularum

Различно е това, че агнатът на *furiosus*, който е *curator* на неговото имущество, може да го отчуждава по силата на Закона на Дванадесетте таблици.

⁴⁹ В случая предпочитам да запазя латинския термин, тъй като той не може еднозначно да се преведе като „луд“ именно предвид на степента на отсъствие на разсъдък, която е частична и предполага „светли интервали“.

⁵⁰ Преводът на „*prodigum*“ като „разточителен“ е възприет в повечето учебници по римско право, макар и да се използва конкретизация с определението, че това е лице, което разпилява придобитото по наследство по бащина линия имущество.

⁵¹ Относно общото развитие на *cura* вж. **Archi, G. G.** v. *Curatela (Diritto Romano)*. In: ED, v. XI, Torino, 1962, p. 489 ss., ID., *Scritti di diritto romano*, v. I, Milano, 1981, p. 181 ss. Авторът отбелязва, че в архаичния период двата вида *cura* не се различават съществено, проявяват някои разграничения в класическия период, а в Юстиниановата кодификация са включени към общата уредба на *cura minorum*, сливат се с *tutela* и се оформя общата категория на *cura personae*.

⁵² Срв. **Diliberto, O.** *Studi sulle origini della cura furiosorum*. Napoli, 1984, p.6 ss.

В Дигестите в коментара към преторския едикт обаче двата вида суга отново са коментирани заедно, но е направена разлика от тази, установена по силата на закона от назначената от претора:

D.27.10.13 (Gai 3 ad ed. prov.) Saepe ad alium e lege duodecim tabularum curatio furiosi aut prodigi pertinet, alii praetor administrationem dat, scilicet cum ille legitimus inhabilis ad eam rem videatur

Често суга на furiosus или на разточителния е предоставена на едно лице по силата на Закона на Дванадесетте таблици, но преторът предоставя управлението на (имуществото) на друго лице, ако този, който е назначен по силата на закона, е неспособен да изпълнява това задължение.

Терминологията, свързана с назначаването и при суга legitima, е привнесена от по-късното развитие на института. Това се свързва с множество интерполации, тъй като в следкласическото право режимът се уточнява с редица императорски конституции⁵³, които обаче се считат за leges, съответно се създава общ режим за суга legitima, независимо от лицата, за които се отнася.

В случая не би могло да се направи детайлен анализ на приликите и отликите между видовете суга, вкл. и на суга minorum, която също се включва в общия режим. По-важното е, че законодателят определя като основание за закрилата, определена с глагола sugare, неспособността на определени лица да извършват самостоятелно правни действия и необходимостта от съдействието на друго лице. Суга се изразява в auctoritatis interpositio на sugator, с което се гарантира както интересът на лицето под закрила, така и на трети лица, че извършваните правни актове са осъзнати и правно валидни⁵⁴. В случая обаче не може да се търси пълна аналогия със съвременното попечителство, нито пък разграничаване от римската tutela, превеждана често като настойничество,

макар и tutor не във всички случаи да замества волята на поставеното под негова закрила лице.

Все пак има някои съществени различия, които се открояват в цитираните по-горе текстове от Закона на дванадесетте таблици и са запазени отчасти във включените в Дигестите коментари на юриспруденцията. Така според Tab. 5,7a и IGai 2.64 cura furiosi се простира върху личността на furiosus и цялото му имущество⁵⁵, докато суга prodigi се отнася само до имуществото, което е поставено под забрана за управление, както е установено в Tab. 5,7d. При суга furiosi е налице грижа и оперативното действие на sugator по отношение на resunia, докато суга prodigi се отнася не до цялото имущество, а само до това, което е наследено по бащина линия и за което е постановена забраната, т.е. то е индивидуализирано и отделено от общия патримониум⁵⁶. В тази връзка и защитеният интерес е различен – при суга furiosi се защитава самото лице на furiosus, който е недееспособен да участва самостоятелно в гражданския обмен, но и физически да се грижи за себе си поради болестта си, докато при суга prodigi се защитава фамилията на разточителния и запазването на фамилията патримониум, т.е. както съхраняването на имуществото за самото лице, така и за неговите евентуални наследници.

В този смисъл има своеобразна „хуманизация“ на попечителството над furiosus, като sugator се явява назначено от публичната власт лице, при спазване на определени изисквания за него и не непременно от фамилията кръг на furiosus, което има задължения да защитава това лице и да го подпомага при управление на имуществото му. Акцентът в случая е върху протекцията на личността, а не толкова върху имуществото и в този аспект суга furiosi се отдалечава от суга prodigi, макар и по отношение на разточителните да се наблюдават елементи на закрила на личността, която трябва да запази материалното си благо. ἡ ἐπιτροπή ἐπὶ τοῖς ἀνεπίθετοις ἐστὶν ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῷ ἰσχυρῷ ἢ ἐπὶ τῷ ἀνεπίθετῳ ἢ ἐπὶ τῷ ἀνεπίθετῳ ἢ ἐπὶ τῷ ἀνεπίθετῳ ἢ ἐπὶ τῷ ἀνεπίθετῳ

⁵³ CJ. 5.70.7, 4–6 с

⁵⁴ Относно auctoritatis interpositio вж. **Bonfante, P.** Corso di diritto romano. v. I, Diritto di famiglia, Milano, 1963, p. 600 ss.; **Albanese, B.** Le persone nel diritto privato romano. Palermo, 1979, p. 492 ss.; **Arangio-Ruiz, V.** Istituzioni di diritto romano. 14 ed., Napoli, 1994, p. 503 ss.

⁵⁵ Срв. D.27.10.7 pr. (Iulianus L. 21 Dig.) Consilio et opera curatoris tueri debet non solum patrimonium, sed et corpus ac salus furiosi.

⁵⁶ Това е изрично изразено във формулата, запазена в P Sent. 3,4a7: “Moribus per praetorem bonis interdicitur hoc modo: quando tibi bona paterna avitaeque nequitia tua disperdis liberosque tuos ad egestatem perducis, ob eam rem tibi ea re commercioque interdico.

позиция. Съществена разлика е в изискването за преценка на поведението на prodigus и решението на магистрата по специална формула⁵⁷, което не се прави по отношение на furiosus, макар и по време на Републиката да има съответни медицински познания и практики по отношение на душевните болести. Наред с това прекратяването на cura prodigi може да се осъществи с вдигане на преторската забрана⁵⁸, докато в източниците рядко се споменава за прекратяване на cura furiosi – евентуално при оздравяване на лицето, което обаче е трудно да се прецени, особено ако душевната болест е на пристъпи с различни интервали между тях.

Развитието на cura furiosi по време на Империята е в посока на засилена протекция на лицата, които по различни причини са лишени от разум (mente capti), като преценката за това не е само на основата на медицински, но и на социални показатели. Вероятно кръгът от лица, за които се е назначавал такъв curator, постепенно се е разширявал, като с общата хуманизация на правото се е засилвала и защитата на по-слабите. Към епохата на Юстиниан този вид защита се използва и за всички лица, които поради трайни заболявания са неспособни да се грижат за делата си⁵⁹. Има и широка възможност за избора на curator, като отговорността му се увеличава и практически се доближава до тази на tutor.

5. Други хипотези на закрила на лица и имущество

Римските юристи, но и римските философи не считат, че има накърняване на правата на пълноправните римски граждани, като се поставят ограничения на тяхната дееспособност. По принцип в Античността лицата са ограничавани не само въз основа на възраст, но и на произход, пол, имуществен и социален статус, занятие, вероизпо-

ведание, народност и пр. Достигналите до нас сведения от неюридическите извори обаче акцентират, че при ограничаването в рамките на определена социална общност е винаги при съчетаване на закрилата на личността и отчитането на обществен интерес. В отделни периоди грижата за имуществото има превес пред тази за самата личност, но в случая се следва принципът, че личността не може да съществува пълноценно, ако не притежава свое имущество, както и ако не принадлежи на определена социална общност, обвързана с домашен, фамилен или родов култ, обичаи и пр.

Наред с това римското право създава някои особени хипотези на защита при отчитане на частния и публичния интерес:

- curator pupillum⁶⁰ – при временна или трайна недееспособност или временно отсъствие на tutor, на процес срещу него за злоупотреба с доверието и имуществото на пупила или при противоречие на интересите им;

- curator bonorum⁶¹ – при спор за наследство, както и водене на чужда работа, при несъстоятелност на длъжника и във връзка с опазване на имуществото му до приключване на разпределението между кредиторите и пр.;

- curator hereditatis⁶², респ. curator hereditatis jacentis – при спор за наследство или отсъствие на наследник и висящо наследство до определяне на субекта, който встъпва в качеството на наследник;

- curator absentis⁶³ – за имуществото на отсъстващо лице до обявяването на смърт и откриване на наследяване.

Някои от тези хипотези са възприети в съвременните законодателства, макар и в терминологичен план да не се свързва със закрила на определено имущество, а с неговото управление. При някои от тях реално има ограничаване на де-

⁵⁷ PSent.3.4.7. D.27.10.13 ; IJ..23.3.

⁵⁸ D.27.10.1.

⁵⁹ IJ..23.4

⁶⁰ Относно curator pupillum вж. **Cervencia, G.** Studi sulla cura minorum. I. „Cura minorum“ e ‘restitutio in integrum’. In: BIDR 75 (1972), p. 235 – 317.

⁶¹ Вж. **Biscotti, B.** Custodia, amministrazione, liquidazione di beni ereditari: il responso di Salvio Giuliano in D.3.5.12. In: Studi per Giovanni Nicosia, v. II, Milano, 2007, p. 15 – 66; **D’Amati, L.** Curator bonorum: una rilettura, In: BIDR, 33 – 34 (1991– 1992), p. 440 – 448; **Perez Alvarez, M. P.** Observaciones sobre D.17.1.22.10 (Paul. 1.32 ad ed.), In: RIDA, 45 (1998), p. 355 – 385.

⁶² Относно curator hereditatis **Alonso, J. L.** El cobro de los créditos de la herencia yacente. In: LABEO, 47 (2001), p. 209 – 244.

⁶³ **Moatti, C.** Le traitement des absents à Rome à l’époque républicaine et au début de l’Empire : quelques considerations. In : Le monde de l’itinérance en Méditerranée de l’Antiquité à l’époque moderne, Bordeaux, 2009, p. 321– 349.

еспособността, което е във връзка с отделните казуси и не се възприема в рамките на общото определяне на статуса на лицата.

6. Заключение

Обикновено в началото на всяко изследване се правят уговорките относно използваната терминология. В случая обаче нямам намерение да правя етимологически анализ на основните термини *cura* и *tutela*. При изследването на тези институти обаче винаги се подчертава, че те не само че не са хомогенни и лесни за реконструиране, но и търпят значителна еволюция, при която се обогатява първоначалният им смисъл и се включва нова казуистика. Дори и в класическия период не можем да говорим за пълна яснота в правните категории и терминология. По-важното е, че римското право, респ. тълкуванията на юриспруденцията, отразяват не толкова стройни научни теории, колкото живата връзка с действителността, поради което правните норми се променят и адаптират според конкретните нужди.

Латинските термини *cura* и *tutela* съдържат в себе си идеята за закрила и протекция, но и за управление. Не случайно *curator* се нарича и всяко длъжностно лице по времето на Републиката, а по традиция – и по времето на Империята, което е натоварено с управление или опазване на публична собственост, сгради, водоснабдяване, публични работи, строежи, снабдяване и пр.⁶⁴ Отделна категория в публичноправен аспект представлява *cura morum*⁶⁵.

Повечето автори изрично отбелязват, че прегледът на видовете и хипотезите на *cura* и *tutela* в римското право разкрива една твърде разнородна картина и съвсем не може да се твърди, че са налице хомогенни институти, нито да се правят преки аналози със съвременните институти.

Твърде много са субстанциалните и функционалните различия, както и специфичните ситуации в древното общество. Но от Закона за Дванадесетте таблици до Юстиниановата кодификация в римското право са уредени множество случаи, в които се назначават *curatores* – както в частното, така и в публичното право, за защита на определени интереси, които се нуждаят от протекция. От гледна точка на субектите се обособяват два вида защита на лицата: относно тяхната личност и субсидиарно – и за имуществото им (*cura furiosi*, *cura prodigi* и *cura minorum XXV annis*) и относно имуществото, като в по-далечен план защита и на личността, чийто нормален живот се гарантира от наличието на имущество (*cura bonorum*, *cura hereditatis*, *cura ventris*). В тази връзка Хермогениан прави уточнение, че има много съществена разлика между *curator bonorum* и *curator ventris*, които управляват имуществото, докато *curator furiosi*, *curator prodigi* и *curator pupili* имат предимно задължение *custodia* и опазване на имуществото, което може да изгуби своята стойност и във връзка с това следва да се преценяват всички техни действия, респ. сключваните сделки⁶⁶.

Идеята за *cura* и *curare* се свързва с активна дейност на правоспособни лица в подкрепа и съдействие на недееспособни лица и по изключение – в заместване на техни волеизявления, докато по отношение на защитата на имуществата приоритет има волеизявлението на *curator*⁶⁷. При *cura* и *tutela* съществено е допълващото волеизявление на лицето, определено за *curator* и *tutor* – *auctoritatis interpositio*⁶⁸. Но този вид закрила чрез подпомагане и контрол римските юристи допускат само когато съответното лице има възможност да изразява воля, като за нейната правна валидност е необходимо съдействието на *curator* и *tutor*.

⁶⁴ Вж. относно *curatores* в публичноправен аспект – *curator collegii*, *curatores rei publicae* (*curatores civitatis*), *curator aedium sacrum*, *curatores aedium sacrarum*, *curatores alvei Tiberis*, *curatores annonae*, *curatores aquarum*, *curatores civium Romanorum*, *curatores frumenti*, *curatores calendarii*, *curatores ludorum*, *curatores operum publicorum* и пр. вж. **Smith, W.** A Dictionary of Greek and Roman Antiquities. London, 1875, p. 376 – 377.

⁶⁵ Вж. относно *cura morum* **De Robertis, F. M.** La „cura morum“ augustea a l’accezione del ‘moribus’ in D. 24,1,1 (sul divieto delle donazioni fra coniugi). In: *Melanges F. Gallo*, v. I, Napoli, 1997, p. 197 – 204,

⁶⁶ D.26.7.48 (Herm. I iuris epit.) *Inter bonorum ventrisque curatorem et inter curatorem furiosi itemque prodigi pupillive magna est differentia, quippe cum illis quidem plane rerum administratio, duobus autem superioribus sola custodia et rerum, quae deteriores futurae sunt, venditio committitur.*

⁶⁷ Вж. **Sitzia, F.** v. *Tutela e curatela* (Diritto romano). In: *NNDI*, v. XIX, Torino, 1973, p. 918 ss., във втория аспект съответно **Biscotti, B.** *Curare bona. Tutela del credito e custodia del patrimonio tra creditori e debitore*. Milano, 2008, p. 11 ss.

⁶⁸ Вж. **Arangio-Ruiz, V.** *Istituzioni di diritto romano*. cit., p. 503 ss.

Без да създават отделни категории за ограничаване на дееспособността, в случаите, когато лице не може да формира воля, не е в състояние да разбира смисъла, значението и последиците на своите действия, не се определя такова подпомагане. От тази гледна точка закрилата на тези лица се трансформира в закрила на имуществото им под формата на цялостно управление от страна на съответния *curator*.

Далече съм от мисълта за някаква терминологична рецепция от латинските лексеми в съвременната българска правна лексика, още по-малко – на римскоправните институти. По-скоро с този кратък преглед на ограничената дееспособност според римското право бих искала да подчертая, че правосъзнанието на древните люде, както и техният опит, са ги довели до създаването на една уредба, при която има добро съчетаване на интересите на личността и тези на обществото. В случаите на необходимост от засилена защита на личността не се допуска инициатива на лицето, което се нуждае от нея. То невинно има или невинно може да изразява правновалидна воля. Римляните са намерили адекватен механизъм на публичен контрол върху действията на трети лица, свързани

с представителство, подпомагане и управление на имуществото на лица с ограничена дееспособност. Ограниченията не са се схващали като накърняване на личността, а като мярка за опазването и за гарантирането ѝ на равноправно място в обществото. Съществен момент е създаването на специална магистратура – *praetor tutelaris*, както и на специални производства за определяне и контрол на лицата, призовани да подпомагат и закрилят недееспособните.

В съвременните законодателства също има място за обособяване на органи, които да имат компетентност само по тези въпроси вместо да се натоварват съдилищата. В тази насока испанският опит и приетият наскоро Закон за доброволната юрисдикция могат да бъдат добър пример. Приемствеността на римскоправната традиция в други европейски законодателства също може да даде някои идеи за създаването на нова и по-съвременна уредба на тези проблеми в България. В тази насока всякакви сравнителноправни изследвания могат да бъдат повече от полезни. Надявам се с настоящата статия да отворя един прозорец именно в тази посока.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

Tafaro, S. Diritto romano: un diritto per la persona. In: INDEX, 34 (2006).

Lamberti, F. Su alcune distinzioni riguardo all'età dell'impubere nelle fonti giuridiche romane. In: Scritti di storia per Mario Pani, Bari, 2011.

Tafaro, S. La pubertà in Roma. Profili giuridici. Bari, 1991.

Longo, S. Filius familias se obligat? Il problema della capacità patrimoniale dei filii familias. Milano, 2003.

Miceli, M. Sulla struttura formulare delle 'actiones adiecticiae qualitatis'. Torino, 2001;

Correa, L. F. La survivance des actiones adiecticiae qualitatis. In: RIDA, 48 (2001).

Johnson, A. C., P. R. Coleman-Norton, F. C. Bourne. Ancient Roman Statutes. Austin, 1961.

De Martino, F. Nota sulla "lex Julia municipalis". In: Studi U.E. Paoli, Firenze, 1955.

Di Salvo, S. 'Lex laetoria : Minore età e crisi sociale tra il III e il II a. C. Napoli, 1979.

Musumeci, F. L'interpretazione dell'editto sui minori di 25 anni secondo Ofilio e Labeone. In: Nozione formazione e interpretazione del diritto dall'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate al Professor Filippo Gallo, v. II, Napoli, 1997, p. 39 – 58; ID. Editto sui minori di 25 anni e 'ius controversum' nell'età dei

Severi. In *Iuris vincula*. Studi in onore di Mario Talamanca, v. VI, Napoli, 2001.

Musumeci, F. «Uti quaeque res erit, animadvertam». Protezione edittale dei minori e mezzi pretorii adottati per la sua attuazione. In: Studi per Giovanni Nicosia, v. V, 2007.

Cruz e Tucci, J. R. Breves anotacoes sobre a "restitutio in integrum" e o processo acusatorio romano. In: LABEO, 31 (1985).

Cervenca, G. Studi sulla cura minorum: Cura minorum e restitutio in integrum. In: BIDR, 75(1972).

Fernandes de Bujan, A. Jurisdicción voluntaria en el Derecho romano. Madrid, 1986.

Bellodi Ansaloni, A. Emersione storica e sviluppo della *venia aetatis*. In: Labeo 46 (2000).

Del Castillo, A. Apuntes sobre la situación de la mujer en la Roma Imperial. In: LATOMUS, 28 (1979).

Castresana, A. Algunas observaciones sobre la condición femenina en ... Seminarios complutenses de derecho romano, 3 (1991).

García Garrido, M. J. El patrimonio de la mujer casada en el Derecho civil. v. I. La tradición romanista, Barcelona, 1982.

Monaco, L. Hereditas e mulieres: riflessioni in tema di capacità successoria della donna in Roma antica. Napoli, 2000.

- Dixon, S.** Reading Roman women: sources, genres and real life. London, 2001.
- Biscardi, A.** Spose, madri, nubile, vedove: echi patristici nella legislazione tardo-imperiale. In: AARC 8 (1990).
- Impallomeni, G.** Successioni (Dirittoromano). In: NDI, v. 18, Torino, 1971.
- Lambertini, R.** Legge delle XII tavole e cosiddetta 'successio ordinum', In: Studi per Giovanni Nicosia, v. IV, Milano, 2007.
- Castro Saenz, A.** Contribución al estudio de la sucesión legítima en el sistema sucesorio romano: fundamentos sociales y jurídicos. In: BIDR 37-38 (1995-1996).
- Perez Alvarez, M. P.** Observaciones sobre el "privilegium exigendi" a favor de la mujer para la restitución de la dote. In: SDHI, 69 (2003).
- Magagna, M.** I patti dotali nel pensiero dei giuristi classici. Per l'autonomia privata nei rapporti patrimoniali tra i coniugi. Milano, 2002.
- Zannini, P.** Studi sulla tutela mulierum: Profili funzionali, Torino, 1976. Studi sulla tutela mulierum: Profili strutturali e vicende storiche dell'istituto. Milano, 1979.
- Tellegen-Couperus, O. E.** Tutela mulierum, une institution rationnelle. In: RHD, 83 (2006).
- Gomez-Iglesias, A.** Regimen procesal de la caucion tutelar. In: SDHI 58 (1992).
- Varela Mateo, E.** La "actio tutelae" y la infamia, In: Estudios Iglesias. v. I, Madrid, 1988.
- Sciortino, S.** Lege agere pro tutela. In: IURIS ANTIQUI HISTORIA, 1 (2009).
- Zoz, M. G.** Sulla data di istituzione dei "iuridici" e del pretore tutelare. In: IURA, 38 (1987).
- Berrino, N. F.** Mulier potens: realtà femminili nel mondo antico. Lecce, 2006.
- Lazaro Guillamon, C.** Mujer, comercio y empresa en algunas Fuentes jurídicas, literarias y epigráficas. In: RIDA, 50 (2003).
- Pennacchio, C.** Normazione imperiale e patrimony femminili. In: LEGAL ROOTS, 3 (2014).
- Zablocka, M.** Il "iustriumliberorum" nel diritto romano. In: BIDR, 91 (1988).
- Del Castillo, A.** La emancipación de la mujer romana en el siglo I d.C. Granada, 1976.
- Cantarella, E.** La vita delle donne. In: Storia di Roma. Caratteri e morfologie. Torino 1989.
- Baccari, M. P.** Il curator ventris tra storia ed attualità. In: Annali Lumsa, Torino 2001.
- Impallomeni, G.** In tema di vitalita e forma umana come requisiti essenziali alla personalita. In: IURA 22 (1971).
- Quétel, Cl.** Histoire de la folie : De l'Antiquité à nos jours. Paris, 2012.
- Каннабих, Ю. В.** История психиатрии, Ленинград, 1928, в която се съдържа обширно изложение за душевните болести и тяхното третиране в Античността и Средновековието. // **Kannabih, Yu. V.** Istoriya psihiatrii, Leningrad, 1928, v koyato se sadarzha obshirno izlozhenie za dushevните болести i tyahното третиране v Antichnostta i Srednovekovieto.
- Lanza, C.** Ricerche su "furiosus" in diritto romano. Roma, 1990.
- Nardi, E.** Squilibrio e deficienza mentale in diritto Romano. In: BIDR, 86 – 87 (1984).
- Zuccotti, F.** Furor haereticorum. Studi sul trattamento giuridico della follia e sulla persecuzione della eterodossia religiosa nella legislazione del tardo impero romano. Milano, 1992.
- Fayer, C.** La familia romana. v. I, Roma, 1994.
- Audibert, A.** La folie et la prodigalité en droit romain, Paris, 1892.
- Solazzi, S.** Furor vel dementia, in Scritti. v. II, Napoli, 1957.
- Lenel, O.** Intervalla insaniae, In: BIDR 33 (1924).
- Israelovich, I.** Physicians as Figures of Authority in the Roman Courts and the Attitude Towards Mental Diseases in the Roman Courts During the High Empire. In: Historia, 63.4.(2014).
- Archi, G. G., v.** Curatela (Diritto Romano). In: ED, v. XI, Torino, 1962, ID., Scritti di diritto romano, v. I, Milano, 1981.
- Diliberto, O.** Studi sulle origini della cura furiosi. Napoli, 1984.
- Bonfante, P.** Corso di diritto romano. v. I, Diritto di famiglia, Milano, 1963.
- Albanese, B.** Le persone nel diritto privatoromano. Palermo, 1979.
- Arangio-Ruiz, V.** Istituzioni di diritto romano. 14 ed., Napoli, 1994.
- Cervencia, G.** Studisulla cura minorum. I. 'Cura minorum' e 'restitutio in integrum'. In: BIDR 75 (1972).
- Biscotti, B.** Custodia, amministrazione, liquidazione di beni ereditari: il responso di Salvio Giuliano in D.3.5.12. In: Studi per Giovanni Nicosia, v. II, Milano, 2007.
- D'amati, L.** Curator bonorum: una rilettura. In: BIDR, 33-34 (1991-1992).
- Perez Alvarez, M. P.** Observaciones sobre D.17.1.22.10 (Paul. l.32 ad ed.), In: RIDA, 45 (1998).
- Alonso, J. L.** El cobro de los créditos de la herencia yacente. In: LABEO, 47 (2001).
- Moatti, C.** Le traitement des absents à Rome à l'époque républicaine et au début de l'Empire : quelques considerations. In : Le monde de l'itinérance en Méditerranée de l'Antiquité à l'époque moderne, Bordeaux, 2009.

Smith, W. A Dictionary of Greek and Roman Antiquities. London, 1875.

De Robertis, F. M. La „cura morum“ augustea a l'accezione del 'moribus' in D. 24,1,1 (sul divieto delle donazioni fra coniugi). In: Melanges F. Gallo, v. I, Napoli, 1997.

Sitzia, F. v. Tutela e curatela (Diritto romano). In: NNDI, v. XIX, Torino, 1973.

Biscotti, B. Curare bona. Tutela del credito e custodia del patrimonio tra creditori e debitore. Milano, 2008.

Arangio-Ruiz, V. Istituzioni di diritto romano. cit.